

Konference filosofických (a sociologických) časopisů evropských socialistických zemí ve Varně

Ve dnech 18.–22. 5. 1965 konala se v objektu Bulharské akademie věd u Varny třetí konference filosofických časopisů (evropských — s výjimkou Albánie) socialistických zemí, na níž byli poprvé přizváni také zástupci časopisů sociologických; v budoucnu mají být již pravidelně svolávány porady časopisů filosofických i sociologických.

Na programu konference bylo několik teoretických otázek: 1. *Některé problémy dialektiky vývoje socialismu a komunismu* (úvodní referát akademik Mitin, SSSR), 2. *Teorie odrazu* (akademik Pavlov, BLR) a *Logika vědeckého zkoumání* (prof. Polikarov, BLR), 3. *Některé otázky metodik sociologických průzkumů* (prof. Bauman, PLR). Poslední den byl pak věnován *informacím a výměně zkušeností* o práci filosofických a sociologických časopisů.

Akademik Mitin snažil se ve svém referátu vystihnout specifičnost projevu zákonů dialektiky za socialismu, podmíněnou stále větší sociální jednotou společnosti. Z odstranění třídních antagonismů vyvozoval závěr o zásadní neantagonističnosti rozporů za socialismu vůbec (i když připouštěl jednotlivé projevy antagonismů) a o posloupnosti jako formě skoků za socialismu. Kritizoval přitom názory o jakoby zcela novém typu dialektiky za socialismu a pojetí rozporů jako pouhých chyb a nedostatků. Základní rozpor socialismu formuloval jako rozpor mezi dostiženou úrovní výroby a neustále rostoucími potřebami. Vyzvedl vzrůst role a novou funkci subjektu, spočívající v překonávání živelnosti a v stále uvědomělejší řízení společenských procesů. Zabývá se rozporů v současném mezinárodním dělnickém hnutí a mezi socialistickými zeměmi, ukázal na jejich objektivní i subjektivní příčiny a charakterizoval je jako rozporů neantagonistické, jež je možno překonat. Jejich překonání není ovšem dáno automaticky obecnými předpoklady socialismu, nýbrž vyžadá si velikého subjektivního úsilí. I když varoval před podceňováním obecně teoretických problémů, zdůraznil v závěru, že není možno setrvat jen u nich, a vyzval příkročit ke konkrétním výzkumům společenských jevů.

V diskusi k tomuto prvnímu referátu vystoupili ss. Eichhorn (NDR), Pomaizl (ČSSR), Wirth (MLR), Ošavkov (BLR), Danase (RLR), Grlíč (FLRJ), Iovčuk (SSSR), Krajewski (PLR), Strinka (ČSSR), Životić (FLRJ), Belu

(RLR), Vylov (BLR), Lukacz (MLR). Pomaizl se zabýval otázkou podstaty a jevových forem socialismu, otázkou rozporů za socialismu, dialektikou demokratického a socialistického za socialismu, zvláště s ohledem na národnostní problematiku, a na závěr — v souvislosti s problematikou světové socialistické soustavy — pojetím socialistické integrace. Wirth podal velmi sevrěný a přesný přehled základních rozporů přechodného období a socialismu. Ošavkov zdůraznil význam sociologie pro vědecké a plánové řízení socialistické společnosti a pokusil se vysvětlit své pojetí marxistické sociologie jako speciální, nefilosofické společenské vědy a spolu s tím naznačit hlavní její úkoly. Hlavní teze Grlíčova příspěvku daly by se stručně shrnout asi takto: o komunismu se místo jako o procesu a pohybu společnosti mluví chybně jako o jakémsi konečném cíli a stavu; navíc absolutně jako o ideálu naprosté dokonalosti, takže se uvádí v pochybnost jeho reálnost; ignoruje se otázka cest a prostředků k jeho dosažení, třebaže neadekvátními metodami může být vytvořena jen deformovaná jeho podoba; komunismus bude natolik humánní, nakolik humánní bude socialismus, z něhož vyrosté; komunismus není nadosobní obecně, v jehož zájmu je dnes nutno vyžadovat odříkání, obětí a potlačování osobnosti a jejich zájmů. Komunismus je v principu obsažen už v dnešku — bude jen rozšířením toho, co existuje a plánuje se už dnes. Iovčuk se zabýval otázkou socialistického uvědomování a zvláště výchovou k proletářskému internacionalismu; zdůraznil význam demokratického k prosazení základní metody řešení rozporů socialistické společnosti bojem názorů; vyzvedl růst významu a role vědy v socialismu. Zvláště s ohledem na konkrétní poměry v dnešním světě odmítl snahy o desideologizaci vědy. Krajewski upozornil, že rozporů spojené s kultem osobnosti znamenaly deformaci socialismu a byly v podstatě socialismu cizí. Polemizoval s názorem Mitina, že dialektický proces rozdělení jednotného jakoby v socialismu ztrácel na svém obecném významu. Poznamenal, že by to vedlo k názoru, Mitinem kritizovanému, jakoby v socialismu — v rozryvu s předělným vývojem — šlo o zcela nový typ dialektiky. Strinka vyzvedl v svém příspěvku kritický charakter marxistické metody, v souvislosti s obdobím kultu osobnosti zabýval se otázkou svobodného rozvoje vědy a odmítl autocenzuru, vedoucí k deformacím vědeckého zkoumání. Životić polemizoval s Iovčukovou tezí o desideologizaci. Názor, že socialismus je možno

vybudovat jen na základě vědy, kritizoval jako přežitek pozitivistického scientismu. Věda jen otevírá možnost humanisace a další závisí od cílů, jež jsou pro nás hodnotami. Nestačí tedy zkoumat strukturu světa, nýbrž i to, co je nejvyššími hodnotami člověka. Nejvyšší hodnotou je totální, autentický, iniciativně, bez vnějšího přinucení se uskutečňující morální člověk, nesledující apriorně stanovené cíle, nýbrž svobodně tvořící. *Belu* viděl hlavní rozpor socialismu i komunismu v rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Subjekt je výrazem objektu, nedá se však naň redukovat. Upozornil na nedostatečné studium rozdílu individuálního a společenského vědomí a zkoumání motivů jednání lidí. *Vylov* se vyslovil pro formulaci, že hlavními ve společenském vývoji jsou samozřejmě materiální ekonomické procesy, že však role subjektu – vědomí, organizovanosti, aktivní činnosti lidí – se stává stále více rozhodující.

Akademik *Mitin* v závěrečném slovu jednak doplnil svůj referát, jednak odpověděl na diskusní příspěvky. Kritizoval tezi o splynutí teorie a praxe v socialismu, jež napáchala mnoho škod v oblasti teorie a historie společnosti, jako neopragmatistickou. Svůj názor o základním rozporu socialismu obhajoval jako pokus o konkrétnější charakteristiku pohybového zákona socialistické společnosti. Rozpory komunismu je možno charakterizovat a formulovat jen obecně a rámcově. Přiznal relativní imanentnost vývoje vědy a význam svobody vědeckého zkoumání. Vyslovil se však proti jednostranně gnoseologickému chápání problému vědy, jež podle něho vede k chybám. Např. teze o destruktivní funkci marxistické metody, odvolávající se na Marxův Kapitál, všimá si formální shody, nevidí však konkrétní historické rozdíly mezi rolí marxismu za kapitalismu a za socialismu. Apologetika socialismu je správná – samozřejmě pokud je správná, tj. pravdivá. Vyjádřil souhlas se základním Grličovým úsilím, současně je však kritizoval za abstraktní humanismus, ignorující reálné poměry současného světa, nedovolující – ani v Jugoslávii – vzdát se dosud násilí. Proti životičové strohému rozlišení vědy a etiky zdůraznil, že etika je také věda. Proti jeho naprostému odlučování filosofie a politiky uvedl, že může jít jen o relativní, nikoli o absolutní oddělování; námitky jsou oprávněny jen proti pokusům o bezprostřední, úzké a násilné spojení filosofie s každodenní politikou. Stranickost představuje nejvyšší princip chápání filosofie a jejích úkolů. Filosofie je spojena s politikou i v svých nejabstraktnějších oblastech. Marxističtí filosofové přijímají spojení filosofie s politikou nikoli na rozkaz, nýbrž dobrovolně a z přesvědčení. Pokud jde o otázku antropologie, prohlásil v závěru, že podle něho nepotřebuje marxismus zvláštní vědu o člověku, protože problematika člověka, humanismu atd. patří do předmětu především marxistické filosofie.

Další dva referáty a diskuse k nim byly věnovány vysloveně filosofické a navíc ještě dosti specifické problematice. Akademik *Pav-*

lov ukázal na význam teorie odrazu pro správné chápání logiky jako vědy o pravdě. Vyslovil názor o zbytečnosti tzv. meta-nauk. Formuloval metodu jako zákonitost osvojenou v takové míře, že může být využita k získávání nových poznatků i k změně skutečnosti. Odmítl vymezení metody jako souhrnu principů, pomocí nichž je dosahováno pravdy, pro jeho formálnost. Uvedl, že poznávání pomocí modelů je starého data, dostává se však v současné době na nový stupeň. Kybernetika, založená na analogii, nemůže pomoci při zkoumání jedinečných procesů a jevů. Otázku, zda může stroj myslet, odmítl jako falešně postavenou. Myslí člověk – pomocí mozku, jenž je nástrojem myšlení; nástrojem myšlení se stává i stroj.

V diskusi vystoupili ss. Kosing (NDR), Girginov (BLR), Ruml (ČSSR), Popescu (RLR), Krajewski (PLR), Arab-Ogly (SSSR – Otázky míru a socialismu), Stojanovič (FLRJ), Belu (RLR), Szigeti (MLR). *Kosing* vyšel z rozlišení metody a metodologie. Oproti T. Pavlovovi, který ostře odlišil metodu a systém, upozornil na vzájemné jejich souvislosti. Souhlasil s T. Pavlovem, že teorie – odražené, poznané zákonitosti – mají metodologický význam; vyzvedl nicméně rozdíly, specifčnost teorie a metody. To je i racionální jádro některých názorů neopozitivistů na otázku metody, jež jsou svým odtrháváním metodologie od světového názoru a redukcí metody na logické zacházení s materiálem samozřejmě v základě falešné. Pokud jde o tzv. metateorie, nelze je podle Kosinga pokládat za pouhý idealistický výmysl. Nezávisle na idealistických definicích jde o reálný problém, vynořující se zákonitě na určitém stupni rozvoje vědy, postihující různé stupně rozvoje teorie a bránící směřování pojmů a zbytečným nedorozuměním. *Ruml* poukázal na to, že dialekticko-materialistická teorie odrazu je východiskem vědeckého řešení role symbolického prvku v procesu poznání a rozebral základní vztahy mezi teorií a systémem znaků. Podle *Krajewského* je pojem informace stejně široký jako pojem odrazu, neboť informace vzniká při každém vzájemném působení. Pokud jde o otázku stroje a myšlení, rozlišil *Krajewski* logický a psychologický pojem myšlení. *Arab-Ogly*, který naň navázal, vyzvedl oproti dosti skeptickému názoru T. Pavlova obrovské možnosti existující už techniky (učící a opra- vující se stroje) a ještě nevidanější její perspektivy. Z věcného, i když často ostře polemického rázu diskuse vypadal příspěvek *Stojanovičův*, odmítající jednoduše teorii odrazu. T. Pavlov, provádějící závěr diskuse k tomuto bodu a uznávající řadu vážných námitek diskutujících, právem žádal na Stojanovičovi argumenty, případně nové pozitivní řešení problémů, stavěných teorií odrazu.

Třetí okruh problémů konference byl dán referátem *prof. Baumana* o některých otázkách metodik a technik sociologických výzkumů. V Polsku už vyšli z prvního stadia konkrétních výzkumů. Elementární problémy tohoto období byly vystředány vyššími, z nichž některé Bauman uvedl: má být marxistická sociologie empirickou vědou? V ja-

kém smyslu — má být sama konkrétní vědou, mají sociologové sami sbírat fakta, nebo je mohou a mají sbírat z druhé ruky? Od těchto otázek přešel Bauman k problému, k němuž má nejbližší, k otázce studia chování lidí, již má sociologie věnovat zvláštní pozornost — protože se jí nezabývají jiné společenské vědy, protože je nerozpracovaná, protože nestačí jako dosud vycházet při posuzování chování lidí pouze z obecných podmínek a předpokladů, protože prozkoumání mechanismu chování lidí má nesmírný význam pro chod společenských procesů, jeho plánovitě řízení atd. Nastínil způsob, metodu, metodiky zkoumání chování lidí (asi v rozsahu jako při své pražské přednášce loňského roku), postavil Bauman některé obecné problémy tohoto zkoumání: otázku reprezentativnosti, otázku věrohodnosti (vzhledem k tomu, že lidé, kteří ví o tom, že jsou zkoumáni, se mění; jak a do jakého stupně je tento moment možno překonat?), problém kvantitativního vyjádření kvalitativních rozdílů. V závěru svého referátu se Bauman dotkl rozdílu sociálních a sociologických výzkumů, výzkumů chování lidí z ekonomického a etického zřetelů, apod.

V diskusi k jeho referátu vystoupili ss. Ošavkov (BLR), Hahn (NDR), Iovčuk (SSSR), Michajlov (BLR), Arab-Ogly. Ošavkov chápal výzkum chování lidí především jako prostředek zkoumání sociálních struktur a celé společnosti. Nastínil stupně tohoto zkoumání, zabýval se otázkou kvantifikace společenských jevů, dotkl se významu otázky předmětu sociologie a „nebezpečného“ problému uvedení Baumanem: jak se přes zkoumání subjektivních názorů lidí dostat k co neobjektivnějším faktům. Na příkladu výzkumů provedených v Bulharsku dokazoval, že výzkumy prováděné moderními statistickými metodami, i když vycházely ze subjektivních dat (sdělení lidí), daly vynikající výsledky, odlišující se v míře menší než bylo přípustno od objektivních dat, získaných jinými metodami. Hahn se stručně zabýval marxistickou koncepcí skupiny, označil chování za rozhodující objekt konkrétního sociologického zkoumání, nikoli však celé sociologie. Poukázal na závislost použití statistiky na sociální struktuře (jen tam, kde jde o homogenní celek) a vyzvedal nutnost marxovského postupu od prvotní, smyslově názorné představy přes řadu abstrakcí ke myšlenkové reprodukci konkrétního. Jednotný systém řízení a získávání informací zakládá podle něho možnost, aby socialistická společnost věděla o sobě víc než společnost buržoasní. Zatímni stav charakterizoval však jako pouhé kvantitativní upřesňování toho, co už je známo. Upozornil na působení výzkumu i po jeho skončení (Bauman v této souvislosti řekl, že zakrátko nebudeme už mít před sebou nerušený, netknutý terén). Stejněho problému se dotkl i Arab-Ogly, hovořící jinak především o kvantifikaci společenských procesů. Iovčuk podal přehled problémů, jimiž se v současné době zabývá sovětská sociologie (naši čtenáři jsou s nimi seznámeni ze stati Osipova-Lebeděva z 5. čísla Sociologického časopisu). Rozlišil sociální výzkum jako širší a vlastní všem společen-

ským vědám od užších sociologických výzkumů, jejichž předmětem jsou zákonitosti formování a vývoje společnosti a člověka ve vzájemných ekonomických, politických, kulturních atd. vztazích. Podle něho existuje obecná sociologická teorie a metoda, již je historický materialismus, pak jednotlivé společenské vědy, jež mají své speciální metody. a posléze aplikace historického materialismu v jednotlivých společenských vědách. Vyslovil pochybnosti o oprávněnosti „matematické“ sociologie. Michajlov se zabýval rozdílem reprezentativnosti a hodnověrnosti výzkumů, jejich závislostí od použitých metod jakož i interpretací výsledků při výzkumech dosažených.

Baumanův závěr byl vlastně jakousi novou přednáškou. Referent se v ní nejprve odmiatavě vyslovil ke sporům o pojetí sociologie a vymezení jejího předmětu; jsou podle něho zbytečné a nemění nic na konkrétních výzkumech. Z dvou možných způsobů definování sociologie (definice-projekt, a pojetí sociologie jako toho, čím se sociologové zabývají), kloní se Bauman k druhému (v Polsku vrhli se podle něho na oblasti, jež nikdo nezkoumal, za jediné kritérium pokládali rozumnost postavení otázky, a teprve když dosáhli výsledků, ptali se po názvu — to se stalo sociologií, čím se takto zabývali). Vyvrátil názor, jako by jeho zájem o otázku chování a metody jeho zkoumání znamenal, že v těchto otázkách vidí veškerou sociologii. Odpovídaje Ošavkovovi, vyslovil se proti jeho metodě „redukcionismu“, jež jakoby upírala samostatný význam výzkumu chování lidí a viděla v něm pouze pomocný prostředek k zkoumání (objektivní) struktury společnosti. Pokud jde o kvantifikaci, prohlásil vtipně, že otázka není v tom, zda je možná (— vše lze měřit), nýbrž v tom, zda stojí (v tom či onom konkrétním případě) za to. V souvislosti s metodou reprezentativního výběru upozornil, že zkoumání elementů nedává odpověď vzhledem k celku, jenž není prostou sumou částí. Proto je třeba od „pluralistického“ zkoumání např. kolektivitu přistoupit k jeho zkoumání jako celku. Metody, metodiky a techniky je třeba volit a měnit v závislosti na předmětu zkoumání. Teorie pravděpodobnosti nezaručí sama o sobě hodnověrnost závěrů a vývodů, neboť záleží na tom — a to je jiná otázka —, jak jsme vybrali a vybírali fakta. V Polsku se stále méně víry přikládá odpovědím lidí, kteří jsou zkoumáni — zkoumání lidé si uvědomují, že jsou zkoumáni, nabývají jakéhosi „falesného vědomí“, snaží se přizpůsobit tážícím atd. Subjektivní odpovědi mají — vlivem nej-různějších okolností (stud, zábrany) — různý stupeň pravdivosti. Vytváří úkol zaměřit prosté metody zkoumání hlubšími.

Posledním bodem konference bylo podávání informací o práci jednotlivých časopisů a vzájemná výměna zkušeností. Kirchhof (NDR — Deutsche Zeitschrift für Philosophie) navrhl vzájemnou výměnu plánů mezi filosofickými a sociologickými časopisy socialistických zemí a doporučil zvláště vzájemné podrobné informace o probíhajících diskusích, tak aby se jich mohli případně účastnit i zájemci z dru-